

Trávníček, František

K střídnícím za praslovanské ort-, olt-

In: Trávníček, František. *Příspěvky k českému hláskosloví*.
Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1926, pp. [56]-60

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118628>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III.

K střídnicím za praslovanské *ort-*, *olt-*.

25. Původní skupiny *tort*, *tolt* změnilly se do celé češtiny jednotně, totiž v *trat*, *tlat*, skupiny *ort*, *olt* však jednak v *rat*, *lat*, jednak *rot*, *lot*. Na př.: *rádlo*, *rataj*, *rámě*; *lačný*, *lákatí*, *Labe*, *laní*; — *robíti*, *robota*, *lodí*, *rolí* . . ., viz u Gebauera I, 36.

Některé případy se vyvíjely dialekticky různě. Gebauer l. c. uvádí tyto: *rokyta*, *rosti*, *rožeň*, *roz-*; — slovens. *rakyta*, *rást*, *ražeň*, *raz-*. To je třeba doplniti. Tak je v střední slovenštině ještě *lakeť* v. *lokeť*, *laní* a z něho odvozené adjekt. *laňajší*. Je i v střední slovenštině *rala* nebo *ralä* (vedle *rola*, *rolä*) Vážný ve SbornMatSlov. I, 157. Předložka *raz-* je v těchto slovech: ve valaš. *rástoka* BartSlovn. 353 a v míst. jm. moravs. *Ráztoka* (okr. holešovský); v míst. jm. čes. *Rasochy*; v *razsocháči* na Jihlavsku (= smrkové křoví) BartSlovn. 353; v brozenk. *ráždě* (= roždí, roští) BartD. I, 40; v jihoč. *racochác*, *racochejl*, *racoška* (= *raz-s-*) Kubín LF. XXIX, 251, Dušek I, 38; ve východoč. *rasoška*, *racochejl*, *racoši* Kotík 9, Kubín PodkrkZ. 4 a 290. Dále sem náleží novočes. *ratolest*, vzniklé ze staršího *letorastl*, vedle něhož bylo i *letorostl*. O změnách této původní podoby viz u Gebauera I, 541—542. Tvar *razsochaté* je doložen ve spise Petra Hubáčka Kolínského o věcech rybářských, ptáčnických a štěpařských (vydal Jan Radwański r. 1857 ve Vídni podle rukopisu z r. 1553), 63: ať od země *razsochaté* neroste (*ratolest*). Původce jeho užil zde tvaru dialektického.

Nejčastější jsou odchylky od ostatních nářečí českého jazyka v střední slovenštině. Musíme si jí proto všimnouti podrobněji. Vedle *raz-* se v ní vyskytá také *roz-*: *rozchod*, *rozdiel*, *rostlícť* . . . Vedle *rakyta* je i *rokyta*. Místy v nářečích středoslovenských je

rola i *rala*, ale s významovým rozdílem: *rala* = celý polní majetek, „částka chotára“, t. j. trat polní, — *rola* = jednotlivý kus pole. Místy je jen *rola* nebo jen *rala*. Srovn. u Vážného l. c. Někde je i *rataj*. Z V. Revúce uvádí Pastrnek v SlovensPohl'. XIII, 555 *roste a lokte*.

Je důležité si uvědomiti, jaký je stav v ostatních nářečích slovenských, pokud je to vůbec možné při neúplnosti zpráv o nich. V západním nářečí hornotrenčinském (viz § 20) je *rokyta*, *rola*, *rozcescie*, *vloňi* Vážný l. c. 77; v nářečí bělohorském (viz rovněž § 20) je *roždži*, *rostnem* nebo *rústnem*, inf. *rúscit*, *róstrhat* Suchý 15, 16, 45*; ze Skalice (v nitranské župě) má Pastrnek l. c. XIII, 302 *v lüni*. Z východního Slovenska nalézám v Czambelově Reči tyto doklady: nemali *rolički* Spiš 247, *roče* t. 237, *virošli* (= *-stli*) t. 242, Šariš 318, 319, 271; Abauj 339. Hledím sem míst. jm. *Roztoky* v Zemplině.

26. Jde o výklad dvojitosti *ro-*: *ra-* a *lo-*: *la-*. Nejčastěji se tato dvojitost vykládá různou intonací; srovn. u Torbiörnssona, Die gemeinslav. Liquidametathese I, 15; u Mikkoly, Urslav. Grammatik 89; u Loše, Gramatyka polska I (1922), 92—93 a. j. Podrobněji se s touto otázkou obírá Vondrák ve VerglGr. I², 393 sl. Podle něho je *ort-*, *olt-* s bývalou intonací raženou ve všech slovanských jazycích *rat-*, *lat-*, na př. *lakomý* = štok. *läkom*, *rádlo* = štok. *rälo*, za *ort-*, *olt-* s intonací taženou pak dílem *rot-*, *lot-*, dílem *rat-*, *lat-*, na př. *loni* = štok. *läni*. V ruštině je jen *rot-*, *lot-*, v jihoslovanštině skoro veskrze *rat-*, *lat-*, v češtině pak jsou obě podoby. Výklad z dvojí intonace není zcela bezpečný, protože mu některé případy odporují. Ale o tento výklad mi nejde, nýbrž o něco jiného.

Připomněl jsem již, že nejvíce odchylek od ostatních nářečí českého jazyka má střední slovenština, totiž *ra-*, *la-* i tam, kde je jinde v češtině zpravidla *ro-*, *lo-*. To bývá často vykládáno jako jugoslavismus, protože právě v jihoslovanských jazycích je skoro veskrze *ra-*, *la-*. Tak Vondrák l. c. 395 praví: „Man muß

* Tato slova uvádí Suchý jinde než ve výkladě o *ort*, *olt*; ten u něho vůbec není. Je to jeden z mnohých příkladů toho, jak si naši dialektologové často nevšímají věcí velmi důležitých.

es wohl als eine ehemalige Berührung des Slavischen mit dem Südslavischen auffassen, die sich z. B. teilweise auch in der Vertretung der Halbvokale in dem slovakischen Zentraldialekte zeigt.“ Wijk v Rev. des Ét. sl. IV, 14 se vyslovuje určitěji, že totiž část slovenštiny — tedy střední — náležela před maďarskou invasí k oblasti jihoslovanských jazyků a že zbytkem této příslušnosti je právě *ra-*, *la-*. Zubatý ve SbornMatSlov. I, 35, 36 vykládá si jugoslavismy v slovenštině tak, že říše Svatoplukova zabírala snad i Jihoslovany, kteří byli maďarským vpádem odtrženi od ostatních Jihoslovanů a splynuli se Slováky. Nevíme arciť, myslil-li Zubatý také na *rat-*, *lat-*; mluví o jugoslavismech jen všeobecně. Rovněž jen všeobecně mluví o jugoslavismech Niederle v Slov. starož. II, 358 sl. a III, 183—184. Vysvětluje je jednak sousedstvím Slováků s Jihoslovany v dobách dávných a jednak tím, že Slováci „absorbovali řadu zbytků čistě jihoslovanských, které na pochodu ze Zakarpatí na Balkán zůstaly vězeti při Dunaji a při řekách se severu do něho tekoucích“ (III, 184). A konečně Czambel vykládal jugoslavismy tak, že Slováci jsou od původu Jihoslované, kteří vlivem sousedství přijímali prvky západoslovanské, české, takže jejich jazyk má dnes ráz západoslovanský, nikoli jihoslovanský (Slováci a ich reč 75 sl. a passim; Reč 35 pozn. sl.).

Z těchto výkladů je zcela jistě nesprávný poslední, Czambelův. Důkazy Czambelovy nepřesvědčují, a mimoto je řada jazykových jevů, svědčících přímo proti jihoslovanskému původu slovenštiny; srovn. u Pastrnka ve VěstnČAK. XIII, 1 sl. a v Archiv für slav. Phil. XXVI, 290 sl. Také výklad Wijkův se nezdá již a priori příliš podobný pravdě z týchž příčin jako domněnka Czambelova, s níž se z části shoduje. Tak by zbývaly jen výklady ostatní, vlastně jen Niederlův a Zubatého, protože výklad Vondrákův není jasný. Nevíme, co myslil Vondrák slovy „eine ehemalige Berührung des Slavischen mit dem Südslavischen“.

27. Je však otázka, zdali je vůbec správné pokládati slovens. *rat-*, *lat-* v případech typu *rást*, *lani* za jugoslavismy. Tak především se střední slovenština neshoduje úplně s jihoslovanštinou, která má mimo slovo *rob* v srb. veskrze *rat-*, *lat-*. Jeť v slovenštině *rokyta* vedle *rakyta*, *roz-* vedle *raz-*, *lokeľ* vedle *lakceľ*, *roľa* vedle *raľa*, nebo místy jen *roľa*, jen *loď*: Tato okolnost sama

by ještě neznamenala popření domněnky o jugoslavismech, neboť by bylo lze chápati, že vliv Jihoslovanů, kteří se Slováky splynuli, nebyl tak silný, aby byl udržel jihoslovanské *rat-*, *lat-* veskrze. Ale je tu ještě jedna věc. Také jinde než v střední slovenštině, a to po celém území neslovenském, je *rat-* a nikoli zcela ojedinele. Jsou to také jugoslavismy, stopy po Jihoslovanech? Zdá se mi, že se na *rat-* jinde než v slovenštině výklad tento nehodí. Bylo by jistě divné, že právě v nejbližším sousedství středního Slovenska, na Slovensku západním a východním, jugoslavismy nejsou, ač bychom je zde nejspíše čekali. Ale dejme tomu, že slovens. *raz-* atd. jsou skutečně jugoslavismy, t. j. stopy po Jihoslovanech splýnuvších se Slováky. Pak však není příčiny neviděti jugoslavismy také v čes. a mor. *raz-* a v *letorastl.* Není přece podobno pravdě, že by české a moravské *ra-* bylo jiného původu než slovenské. A vykládati je vlivem slovenštiny je tuším nemožné.

Je docela dobře možné vyložiti si stav v českém jazyce bez předpokladu o jugoslavismech.

Vidíme, že se na území téhož jazyka různé změny dějí v nestejných hranicích, v nestejném rozsahu. Jedna změna zasáhne větší nebo menší území než druhá. Následek toho jest, že se jednotlivá nářečí prostupují, že nářečí, která se po jedněch stránkách ostře od sebe liší, po druhých se shodují aspoň na části svého území. A totéž pozorujeme, když srovnáváme vývoj jednotlivých slovanských jazyků. Tak na př. čeština, která se v některých jevech ostře odlišuje od jihoslovanštiny, shoduje se s ní v *trat*, *ilat* za *tort*, *tolt*. Při *ort-*, *olt-* by se tato shoda s jihoslovanštinou jevila jen na části území českého, hlavně na území středoslovens. nářečí. Našli bychom i jiné takové případy, kdy změna nastala na území jednoho jazyka zasáhla i část jazyka sousedního. Není však potřebí, abychom se příliš vzdalovali od své otázky hlavní. Snad bychom *rat-*, *lat-* na území českého jazyka, nejen ve středním Slovensku, mohli nazvati také jugoslavismy, ale musili bychom tomuto slovu rozuměti jinak, než vyplývá z předpokladu, že jugoslavismy jsou stopy po Jihoslovanech; v tom totiž smyslu, jak jsem právě vyložil.

Je možný ještě jeden výklad. V českém jazyce vzniklo u slov s taženou intonací původně jen *ro-*, *lo-*, kdežto u slov s intonací

raženou *rat-, lat-*. Snad to souvisí s intonací, snad s okolností, která nám není dosti zřejmá. Proto se ještě nemusíme vzdát označování „slova s intonací raženou“ a „slova s intonací taženou“. Je nám to vhodný prostředek, abychom tyto dvě skupiny slov všeobecně od sebe rozlišili. Vlivem slov ostatních, kde za *ort-, olt-* povstalo *rat-, lat-*, ujímalo se *rat-, lat-* také u slov prvních, jež měla intonaci taženou. Po nějakou dobu bylo kolísání, jež se z části dochovalo do dneška, *rokyta — rakyta, roz- — raz-* atp. V některých případech se však ujalo jen *rat-, lat-* za bývalé *rot-, lot-*. V tom byly nářeční rozdíly a zejména se ujalo *rat-, lat-* v střední slovenštině. Možná, že u slov s taženou intonací vznikalo od počátku dílem *rot-, lot-*, dílem *rat-, lat-*. Toto kolísání by se bylo v případech typu *rakyta : rokyta* dochovalo do dneška. Jinde se mohlo vyrovnati buď v podobu *rot-, lot-* nebo v podobu *rat-, lat-*. I v tomto vývoji by byly bývaly nářeční rozdíly; střední slovenština by byla zachovala střídání obou podob ve větším rozsahu než ostatní nářečí a byla by vyrovnala ono střídání někdy v podobu *rat-, lat-* proti jiným nářečím, kde zvítězila podoba *rot-, lot-*.
